

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
УЖГОРОДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

Ліхтей Ігор Михайлович

ЗАКАРПАТТЯ В СКЛАДІ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ:
ОСОБЛИВОСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО
РОЗВИТКУ
(1919 – 1929)

⁰¹
07.00.02 – **всесвітня історія**

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Ужгород – 1997

00752176 (S)

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі нової і новітньої історії та історіографії Ужгородського державного університету.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Гранчак Іван Михайлович

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Худанич Василь Іванович
кандидат історичних наук
Віднянський Степан Васильович

Провідна організація – Чернівецький державний університет ім. Ю. Федьковича (м. Чернівці).

Захист відбудеться " 17 " квітня 1997 р.
о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.15.01.04 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук при Ужгородському державному університеті (294000, м. Ужгород, вул. Університетська, 14, ауд. 234).

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Ужгородського державного університету (м. Ужгород, вул. Капітульна, 9).

Автореферат розіслано 15 березня 1997 р.

Вчений секретар

Спеціалізованої вченої ради

кандидат історичних наук, доцент

М.П. Матьовка

AB 37.208

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Одним із наслідків включення Закарпаття до складу Чехословацької республіки був демократичний характер його політичного, соціального та культурного розвитку в міжвоєнне двадцятиліття. З усіх країн Центральної Європи Чехословаччина виділялась як країна з досить розвинутими інститутами громадянського суспільства, з традиціями гуманізму, віротерпимості, плюралізму. Політична стабільність тут поєднувалась з більш високим, порівняно з сусідніми країнами, економічним розвитком. Процес первісного демократичного розвитку чеські землі пройшли ще в другій половині XIX ст. в складі Австро-Угорщини, в політичній системі конституційної монархії. Тому суспільно-політичні процеси в першій Чехословацькій республіці проходили неоднорідно, що було зумовлено як попереднім історичним розвитком земель, об'єднаних у єдиній державі (чеських історичних земель, Словаччини та Закарпаття), так і рівнем політичної культури та ментальності населення того чи іншого регіону.

Актуальність дослідження проблеми суспільно-політичних процесів на Закарпатті в 20-х роках XX ст. зумовлена самим розвитком сучасних політичних відносин, політичними реаліями перехідного суспільства від авторитаризму до ліберальної демократії, що викликає аналогії переходу закарпатської спільноти після першої світової війни від монархії, національної і соціальної несвободи до конституційної, багатопартійної системи республіканського типу.

Дослідження цієї проблеми обумовлено тим, що історичний "експеримент" першої Чехословацької республіки був закінчений і не мав свого продовження. Тому для нас він існує, так би мовити, в чистому вигляді, не розвинений далі й не трансформований. Ми знаємо його результати: ріст політичної культури, парламентського досвіду, демократизації суспільного життя, активізація громадсько-політичного руху.

З прагматичної точки зору, великий інтерес представляє сьогодні процес виникнення, кристалізації і подальшого функціонування на Закарпатті в 1920-ті роки політичних угруповань, партій, блоків, громадських об'єднань, еволюція їх програм. Актуальним є дослідження питання пошуків політичного консенсусу в багатопартійній мозаїці першої Чехословацької республіки, вивчення проблеми зростання політичної активності основної маси електорату, позитивної і негативної ролі етнополітичних орієнтацій, впливу політичної еліти на суспільно-політичний розвиток Закарпаття у 20-ті роки.

Необхідно в'яснити у цьому процесі роль зовнішнього фактору: в названий період він був вирішальним, чи виконував роль каталізатора спонтанних процесів, породжуваних внутрішнім розвитком, внутрішніми потребами закарпатського суспільства. Ясно, що вплив його (чехословацької адміністрації, чеських політичних структур, політично досвідченої і активної української і російської еміграції) був значним, так само як і сьогодні є вагомим вплив на розвиток українського суспільства в цілому демократичної Європи. Це, без сумніву, важливий зовнішній фактор, який молода держава повинна не тільки враховувати, але й активно переймати.

Предмет та хронологічні рамки дослідження. Предметом дисертаційного дослідження є всебічне, комплексне вивчення процесу суспільно-політичних відносин між основними соціально-політичними силами на Закарпатті в 1919–1929 рр., аналіз багаточисельних факторів, – державно-правових норм, процесу наповнення фактичним змістом формальних законоположень, політичної культури, феномену парламентських виборів, зовнішніх чинників, – що сприяли суспільно-політичному розвитку краю в ЧСР.

Дається характеристика всіх основних політичних партій як загальнодержавного, так і регіонального рівнів, розглядаються їх політичні програми та практична діяльність, розкрито механізм створення і функціонування міжпартійних коаліційних блоків, зроблена спроба класифікації громадських організацій, аналізу їх діяльності. Термін "Закарпаття", "Подкарпатська Русь" вживається в межах сучасної Закарпатської області України.

Дослідження цієї проблеми в указаний часовий відрізок (1919–1929 рр.) обумовлене тим, що в 1919 р. Закарпаття стало складовою частиною Чехословацької республіки, демократичний характер якої сприяв становленню і формуванню в краї демократичного суспільства, а наприкінці 1929 р. цей процес був загальмований у зв'язку зі світовою економічною кризою. Отже, 20-ті роки – важливий хронологічний відрізок, який завершував найуспішніший, у розумінні господарського розвитку, політичної стабілізації, формування парламентсько-партійної системи, період в історії як Чехословацької республіки в цілому, так і Закарпаття зокрема.

Ступінь наукової розробки теми. Вивчення процесу суспільно-політичного розвитку Закарпаття в 1920-ті роки не було до цього часу предметом окремого наукового дослідження. Однак, історія та функціонування складових елементів політичної системи висвітлювалась ще в період першої Чехословацької республіки, про що свідчить наявність

окремих праць та збірників статей, в яких розглядалися різні сторони суспільно-політичного життя тогочасного Закарпаття. Їх авторами були не тільки вчені, але й відомі політичні та культурні діячі краю, чеські урядники, журналісти, які доклали чимало зусиль для розвитку демократичного суспільства.

Першу подібну спробу зробив уже наприкінці 1919 р. А. Гора у праці "Організація державного управління Підкарпатської Русі", що побачила світ чеською мовою у двох варіантах: скороченому і розширеному [1]. Праця А. Гори була, власне, розробкою-рекомендацією щодо адміністративного впорядкування території Підкарпатської Русі і торкалася таких його аспектів як організація політичного та поліцейського управлінь, судівництва, шкільництва, землевпорядкування, розвитку промисловості, адміністративного поділу.

Процес становлення політичних партій на Закарпатті вже в 1920 р. вперше розглянув Я. Нечас у статті "Політичні партії на Підкарпатській Русі" [2]. Інший чеський вчений К. Кадлец проаналізував правове становище Закарпаття згідно положень Сен-Жерменського договору та Конституції ЧСР 1920 р. [3]. У цьому відношенні заслуговує також на увагу брошура Й. Пешека "Шкільництво Підкарпатської Русі", в якій знаходимо цікаві відомості про організацію реферату шкільництва при Цивільному управлінні краю [4].

Інформацію про адміністративний поділ Закарпаття 1920 та 1921 рр. (з детальним переліком жупанських, окружних і нотарських урядів), структуру та напрямки діяльності рефератів Цивільного управління можна почерпнути в цінній роботі А. Кожмінової "Підкарпатська Русь.

Праця і життя народу з культурного, господарського та етнографічного погляду" [5]. Огляду господарського, культурного та політичного життя Закарпаття початку 20-х рр. присвячена праця Б. Коці "Підкарпатська Русь. Її господарське, культурне та політичне становище" [6].

1. Hora A. Organise státní správy Podkarpatské Rusi. Studie. – Praha, 1919; Його ж: Organise státní správy Podkarpatské Rusi. II. – Praha, 1919.
2. Nečas J. Politické strany v Podkarpatské Rusi // Akademie. – 1920. – С.7. – S. 343–350.
3. Kadlec K. Podkarpatská Rus. – Praha, 1920.
4. Pešek K. Školství v Podkarpatské Rusi. – Užhorod, 1921.
5. Kožminová A. Podkarpatská Rus. Práce a život lidu po stránce kulturní, hospodářské a národopisné. – Praha, 1922. – S.22–28.
6. Kočí B. Podkarpatská Rus. Její poměri hospodářské, kulturní a politické. – Praha, 1922.

Серед матеріалів виданого в 1923 р. збірника "Підкарпатська Русь" заслугоує на увагу стаття Й. Хмеларжа "Політична ситуація на Підкарпатській Русі", в якій зроблена спроба аналізу діяльності та класифікації політичних партій краю [1]. Цікавий статистичний матеріал про кількісний склад державних урядників на 1925 р. на Закарпатті можна почерпнути із статті А. Гайна, вміщеної у збірнику "Вісім лекцій про Підкарпатську Русь" [2].

Позитивної оцінки заслугоує праця Р. Душека "Підкарпатська Русь колись і сьогодні. Політичні і народногосподарські нариси з Підкарпатської Русі", в якій автор зробив спробу розглянути питання суспільно-політичного та господарського життя не тільки русинів, але й угорського населення краю [3].

Праці чеських авторів, присвячені загальним проблемам політичного та економічного життя Закарпаття в складі Чехословаччини, продовжували виходити і в 30-ті рр. ХХ ст. Серед наукових робіт, що з'явилися в цей період, важливе значення для вивчення обраної нами теми є ряд статей З. Пешки [4]. В них глибоко проаналізовано державно-правове становище Закарпаття в Чехословацькій республіці, дається інтерпретація найважливіших законів та нормативних актів, виданих центральними органами влади стосовно Закарпаття, розглядається процес формування в краї органів цивільного управління, наводяться статистичні дані про наслідки виборів 1924, 1925 і 1929 рр. на Закарпатті.

Характерною рисою чехословацької історіографії міжвоєнного періоду була спроба показати вагомий внесок чехословацьких властей у демократизацію суспільно-політичного життя Закарпаття. Досягнення краю в складі Чехословацької республіки намагалися продемонструвати і впорядники офіційних збірників, що були видані в другій половині 1930-х рр. Найдокладнішими серед праць такого характеру є збірники "Підкарпатська Русь", видані в 1936 р. двома мовами – чеською (ред. Я. Затлоукал) та російською (ред. Е. Бачинський). Серед матеріалів збірників

1. Chmelař J. Politické poměry v Podkarpatské Rusi // Podkarpatská Rus. Obraz poměrů přírodních, hospodářských, politických, církevních, jazykových a osvětových. Redagovaly Jos. Chmelař – Stan. Klima – Jar. Nečas. – Praha, 1923. – S. 184–192.
2. Hajn A. Školství. Náboženské poměry. Úřednictvo. Finance. Autonomie. Buditelská práce. Závěrečné úvahy // Osm přednášek o Podkarpatské Rusi. – Praha, 1925. – S. 83–113.
3. Dušek R. Podkarpatská Rus jindy a nyní. Politické a narodohospodářské načrty z Podkarpatské Rusi. – Mukačevo, 1927.
4. Peška Z. Ústava Podkarpatské Rusi: k desetiletí připojení Podkarpatské Rusi k Československé republice // Učené Společnosti Safárikovy. – Bratislava, 1929. – Sv. III. – № 2. – S. 327–334; Його ж. Le statut de la Russie subcarpatique // Buletin de droit tchecoslovaque. – Praha, 1930–1932. – Sv. III. – № 1. – S. 26–36; Його ж. Podkarpatská Rus // Slovník veřejného práva ceskoslovenského. – Brno, 1934. – Sv. III. – S. 107–115.

найближче до обраної нами теми є статті Я. Брандейса [1], Є. Недзельського [2], І. Панькевича [3], П. Сови [4].

Окрім аспекти історії внутрішньополітичного розвитку Закарпаття в складі Чехословаччини відбито в працях чеських та словацьких істориків, що вийшли у 70 – пер. пол. 90-х рр. Так, формування партій лівого блоку на Закарпатті на початку 20-х рр. простежив відомий історик робітничого руху І. Кремпа [5].

В монографічних дослідженнях таких вчених як К. Лацо [6] та В. Ванечек [7] висвітлено питання державно-правового становища Закарпаття згідно положень Конституції й подальших законів Чехословацької республіки. Узагальнюючу оцінку цих проблем зробив словацький історик П. Мосний у спеціальній статті "Розвиток правової підготовки автономного впорядкування Закарпатської України в домюнхенській Чехословацькій республіці" [8].

Серед досліджень інших словацьких істориків заслуговує на увагу праця І. Ваната [9]. Питання історії українців вчений розглядає в контексті всієї республіки, аналізує різні аспекти суспільного життя, серед них і ставлення політичних партій Закарпаття до українського питання.

1. Brandejs J. Vývoj politických poměrů na Podkarpatské Rusi v období 1918–1936 // Podkarpatská Rus. Sbornik hospodářského, kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi. – Bratislava, 1936. – S.72–88.
2. Nedzielskij E. Spolek Alexandra V. Duchnoviče // Podkarpatská Rus. Sbornik hospodářského, kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi. – Bratislava, 1936. – S. 298.
3. Paňkevič I. Spolek "Prosvita" v Užhorodě // Podkarpatská Rus. Sbornik hospodářského, kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi. – Bratislava, 1936. – S. 299–300.
4. Sova P. Spolek "Školna ja pomošč" v Užhorode // Podkarpatská Rus. Sbornik hospodářského, kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi. – Bratislava, 1936. – S. 300; Його ж: Развитие подкарпаторусского общинного и областного самоуправления // Подкарпатская Русь за годы 1919–1936 / Ред. Э. Бачинский. – Ужгород, 1936. – С. 68–70.
5. Кремпа И. За интернациональное единство революционного рабочего движения Чехословакии. – М., 1979.
6. Лацо К. Конституция домюнхенской Чехословацкой республики. – М., 1972.
7. Vaněček V. Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945. – Praha, 1964. Російською мовою: Ванечек В. История государства и права Чехословакии. – М., 1981.
8. Mosný P. Vývoj právej úpravy autonómneho postavenia Zakarpatskej Ukrajiny v predmnichovskej Československej republike // Nové obzory 30. – Košice-Prešov, 1988. – S.31–49.
9. Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. Том І. (1918–1938). Видання друге. – Братіслава-Пряшів, 1990.

У роботах сучасних словацьких істориків М. Барновського [1] та П. Шворца [2] дається характеристика всіх основних партій Закарпаття міжвоєнного періоду. Їх братиславський колега Л. Ліптак торкнувся питання співпраці окремих політичних партій Закарпаття з партійними організаціями Словаччини [3]. М. Мушинка опублікував цікаву монографію "Лицар волі", в якій висвітлив життєвий шлях одного з організаторів Соціал-демократичної партії на Закарпатті С. Ключурака [4].

Чеський історик В. Будін в монографічному дослідженні "Підкарпатська Русь очима чехів" проаналізував основні праці про Закарпаття, що вийшли чеською мовою в період з 1919 по 1929 рр. [5]. Певне значення мають узагальнюючі праці з історії Чехословаччини, зокрема "Історія чехословацької держави і права (1918–1945) [6] та "Історія земель Коруни Чеської" [7].

Проблеми історії громадсько-політичного руху Закарпаття 20-х років знайшли відображення в українській історіографії. Уже в 20–30-х рр. ряд учених і політичних діячів Радянської України опублікували узагальнюючі праці, у яких частково висвітлювалися і аспекти, підняті в дисертації. Серед таких назвемо працю колишнього працівника Закарпатського крайкому КПЧ О. Бадана [8], який дав класову оцінку діяльності окремих політичних партій в Закарпатті. У роботі І. Лакизи [9], знаходимо відомості про боротьбу в дні парламентських виборів 1924 р. Ряд фактів про соціально-економічне становище та класову боротьбу на Закарпатті наводилось у працях М. Качанюка [10] та Г. Піддубного [11].

1. Barnovský M. Politické strany na Podkarpatskej Rusi v rokoch 1918–1938 // Slovensko v politickom systéme Československa (Materiáli z vedeckého sympózia). Časť 11–13 novembra 1991. – Bratislava, 1992. – S. 193–203.
2. Švorc P. Stručne dejiny Podkarpatskej Rusi II. (1918–1946). – Prešov, 1996.
3. Liptak L. a kol.: Politické strany na Slovensku 1860–1989. – Bratislava, 1992.
4. Мушинка М. Лицар волі. Життя і політично-громадська діяльність Степана Ключурака. – Ужгород, 1995.
5. Budín V. Podkarpatska Rus očima cechu. – Praha, 1996.
6. Dějiny československého státu a práva (1918–1945). – Brno, 1992.
7. Dějiny zemi Koruny České. Sv. II. – Praha, 1992.
8. Бадан О. Закарпатська Україна: Соціально-економічний нарис / За ред. і передмовою М. Скрипника. – Харків, 1929.
9. Лакиза І. Закарпатська Україна. Соціально-економічний нарис. – Харків, 1930.
10. Качанюк М. Закарпатська Україна. – К., 1930.
11. Піддубний Г. Закарпатська Україна. – Харків, 1933.

Важливе значення для вивчення даної теми становлять праці Г. Жатковича [1], Л. Мишуги [2] та Й. Камінського [3]. Г. Жаткович висвітлює діяльність Американської народної ради угорських русинів, участь її представників у роботі Паризької мирної конференції, невдачі своєї політичної діяльності в перші роки чехословацької влади на Закарпатті, де він був головою Директорії і губернатором. Невеличка за обсягом брошура Л. Мишуги містить окремі відомості про політичні партії та громадські організації. Цінна джерельним матеріалом, насичена документами, праця Й. Камінського відтворює атмосферу політичного життя Закарпаття 20-х років та участь у ньому Центральної Руської Народної Ради.

Певне значення при дослідженні проблеми має інтерв'ю А. Волошина про політичний стан Закарпаття початку 20-х років американській руській газеті "День" (ч. 47 за 1923 р.), а також його стаття "Страх о Підкарпатську Русь", надрукована в празькій газеті "Třtina" (ч. 65 за 1923 р.). Текст інтерв'ю та статті увійшов до книжки: "Августин Волошин. Дві політичні розмови (Інтерв'ю. – Страх о Підкарпатську Русь)" [4]. Тут А. Волошин наголошував на прогресивному характері включення Закарпаття до складу Чехословаччини, поступальному розвитку у формуванні адміністративного ладу, дав оцінку політичній ситуації в краї.

У повоєнний період радянські історики приступили до вивчення та опрацювання новітньої історії краю. Але позаяк проблема суспільного розвитку в тоталітарній державі розглядалась однобічно у розрізі "класових протиріч" і "боротьби", то вона знайшла спотворене відображення. Сили науковців були спрямовані на вивчення соціально-економічного становища Закарпаття в складі ЧСР, революційного руху, діяльності КПЧ та її Закарпатського крайкому. Найбільший внесок у вивчення цих питань зробили І. Мельникова [5], Ф. Шевченко [6], Н. Баженова [7],

1. Expoze dr Zatkovica, buvseho gubernatora Podkarpatskej Rusi. – Homestead, 1921.
2. Мишуга Л. Підкарпатська Україна. Сучасний стан. – Відень, 1921.
3. Каминский И. История Центральной Русской Народной Рады. – Ужгород, 1927.
4. Волошин А. Дві політичні розмови (Інтерв'ю. – Страх о Підкарпатську Русь). – Ужгород, 1923. Тексти вміщені також у книзі: Волошин А. Твори. – Ужгород, 1995. – С. 77–85.
5. Мельникова И. Установление диктатуры чешской империалистической буржуазии в Закарпатской Украине // Ученые записки Института славяноведения. – Т. 4. – М., 1951. – С. 84–114. Її ж: Из истории революционного движения на Закарпатской Украине в 1921–1924 гг. // Ученые записки Института славяноведения. – Т. 6. – М., 1952. – С. 5–59; Її ж: Классовая борьба в Чехословакии в 1924–1929 гг. – М., 1962.
6. Шевченко Ф. Борьба за Радянську владу на Закарпатській Україні. – К., 1950.
7. Баженова Н. Нариси історії національно-визвольного руху трудящих Закарпаття в 1917–1923 рр. – Ужгород, 1962.

Б. Співак [1], С. Пруниця, О. Хланта [2]. Інформацію про форми і методи роботи комуністів містять монографічні праці І. Короля [3], С. Білака [4], П. Лісового [5]. Питання молодіжного руху в його комуністичній формі вивчали М. Климпотюк [6], В. Делеган [7], а профспілок – Й. Янович [8]. Завершенням багаторічної роботи по вивченню історії Закарпатської комуністичної організації стала колективна монографія "Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації" [9].

Нові підходи до вивчення історії Закарпаття міжвоєнного часу притаманні роботам українських істориків останніх років. Серед них слід виділити праці М. Болджара. Крім виступів на багаточисельних конференціях, він опублікував два збірники статей під назвою "Закарпаття між двома світовими війнами. Матеріали до історії суспільно-політичних відносин" [10].

Важливе значення для вивчення теми має стаття В. Худанича "Міжвоєнний період в історії Закарпаття" [11], в якій, вперше в українській історіографії, робиться спроба дати наукову оцінку політичного та культурного розвитку краю в 20–30-ті роки.

1. Співак Б. В полум'ї революційних боїв: до історії виникнення і діяльності перших комуністичних організацій на Закарпатській Україні. – Ужгород, 1959; Його ж: Революційний рух на Закарпатті в 1924–1929 рр. – Ужгород, 1962.
2. Пруниця С., Хланта О. Боротьба за перемогу пролетарського інтернаціоналізму в чехословацькому робітничому русі. – К., 1974.
3. Король І. Леніним натхнені. – Ужгород, 1985.
4. Білак С. Народ за ними не пішов. – Ужгород, 1981.
5. Лісовий П. Комуністична преса Закарпаття 20–30-х років. – Львів, 1982.
6. Климпотюк М. Юність у боротьбі. – Ужгород, 1959.
7. Делеган В. Комуністичний молодіжний рух на Закарпатті в 1924–1929 рр. // Український історичний журнал. – 1968. – № 8. – С. 125–126.
8. Янович Й. КПЧ – натхненник і організатор революційного профспілкового руху (1921–1929) // Питання історії міжнародного комуністичного і робітничого руху. – Ужгород, 1971. – С. 53–59.
9. Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. Том перший (1918–1945). – Ужгород, 1968; Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. – Ужгород, 1980.
10. Болджар М. Закарпаття між двома світовими війнами. – Ужгород, 1993; Його ж: Закарпаття між двома світовими війнами. Матеріали до історії суспільно-політичних відносин. Частина друга. – Ужгород, 1996.
11. Худанич В. Міжвоєнний період в історії Закарпаття // Українські Карпати. Матеріали міжнародної наукової конференції "Українські Карпати: етнос, історія, культура". (Ужгород, 26 серпня–вересня 1991 р.) – Ужгород, 1993. – С. 538–545.

Заслужують уваги праці С. Віднянського, зокрема, його ґрунтовна стаття "Закарпаття у складі Чехо-Словацької республіки: переломний етап у національно-культурному й етнополітичному розвитку русинів-українців" [1]. Вчений проаналізував різні погляди дослідників на проблеми правомірності рішення про приєднання Закарпаття до Чехословаччини, висловив свої міркування стосовно питання про значення майже двадцятилітнього перебування краю у складі ЧСР.

Теми суспільно-політичного розвитку Закарпаття в 20-ті рр. частково торкалися автори другого тому узагальнюючої праці "Нариси історії Закарпаття" (від. ред. і керівник авт. кол. проф. І. Гранчак) [2].

При написанні дисертації автором використано монографічне дослідження П. Федаки, присвячене історії закарпатського товариства "Просвіта" [3], статті М. Делегана, В. Лемака, О. Мальця, М. Пецкар.

Своєрідним є внесок у дослідження політичного розвитку Закарпаття в складі Чехословацької республіки північноамериканського вченого П.Р. Магочія. В окремому розділі своєї монографії "Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948)" [4] вчений детально проаналізував політику чехословацького уряду щодо Закарпаття, висвітлив діяльність окремих політичних партій та громадських організацій краю. Позитивної оцінки заслуговує праця українського історика в діаспорі В. Шандора "Закарпаття, історично-правний нарис від IX ст. до 1920 р." [5], частина якої присвячена розгляду діяльності Директорії та правового статусу Закарпаття згідно положень Конституції ЧСР 1920 р.

У 80-ті роки вивченням політичної системи першої Чехословацької республіки починають активно займатися російські історики. Так, в ряді

-
1. Віднянський С. Закарпаття у складі Чехословацької республіки: переломний етап у національно-культурному й етнополітичному розвитку русинів-українців // Культура Українських Карпат: традиції і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції (Ужгород, 1–4 вересня 1993 року). – Ужгород, 1994. – С. 130–140.
 2. Нариси історії Закарпаття. Том II (1918–1945). – Ужгород, 1995.
 3. Федака П. Нарис історії товариства "Просвіта" Карпатської Русі-України (1920–1939). – Ужгород, 1991.
 4. Магочій П. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). – Ужгород, 1994.
 5. Шандор В. Закарпаття, історично-правний нарис від IX ст. до 1920 р. – Нью-Йорк, 1992.

статей А. Клеванського [1] піднімаються важливі питання загальнометодологічного характеру внутрішньополітичної ситуації в Чехословаччині 1920-х рр. досліджується зміна коаліцій правлячих партій, структура і динаміка політичної системи в цілому. Проблемі формування та функціонування інститутів політичної влади в ЧСР у 1920-ті роки присвячена монографія та статті Є. Фірсова [2].

Наведений аналіз наукової та науково-публіцистичної літератури свідчить, що ні в українській, ні в російській, ні в чеській і словацькій науці немає цільного наукового дослідження про розвиток суспільно-політичних процесів на Закарпатті в перше десятиліття його перебування в складі Чехословацької республіки. Тому назріла необхідність комплексного історико-політологічного дослідження вказаної проблеми. Актуальність цих питань в науково-пізнавальному і практичному плані, відсутність їх наукової розробки й обумовили вибір теми в якості предмета дослідження.

Мета і завдання дослідження. Дисертант ставить своєю метою об'єктивно, в комплексі, дослідити процес суспільно-політичного розвитку Закарпаття 1919–1929 рр., кристалізації політичної структури краю, зросту політичної культури закарпатської спільноти, активізації її участі в політичному і суспільному житті ЧСР, переходу краю із стану об'єкту в суб'єкт політичного життя республіки і Центральної Європи. У контексті загальної мети в дисертації ставляться такі завдання:

- дати оцінку державно-правового статусу та адміністративно-політичного устрою Закарпаття в складі ЧСР;
- показати основні етапи формування структури державного управління на Закарпатті та проаналізувати принципи діяльності місцевої адміністрації;

-
1. Клеванский А. Трансформация буржуазной политической системы Чехословакии в 20-х годах // Проблемы истории кризиса буржуазного политического строя. Страны Центральной и Юго-Восточной Европы в межвоенный период. – М., 1984. – С. 53–55; Його ж: Коалиции правящих партий в Чехословакии: структура, характер, динамика // Социальная структура политические движения в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. Межвоенный период. – М., 1986. – С. 129–136.
 2. Фирсов Е. Чехословакия. Консолидация сил буржуазии и становление механизма "общенациональной коалиции" // Политические системы в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. 1917–1929 гг. – М., 1988. – С. 417–441; Його ж: Эволюция парламентской системы в Чехословакии в 1920-е годы. – М., 1989.

- розглянути програмні вимоги та практичну діяльність політичних партій, їх реакцію на головні проблеми внутрішнього життя Закарпаття;
- обґрунтувати внутрішню класифікацію громадських організацій, розглянути їх програмові принципи та діяльність, визначити їх роль у суспільно-політичних процесах краю;
- проаналізувати відносини між органами державної влади та політичними партіями і громадськими об'єднаннями.

Дисертаційне дослідження написано на основі ідейно-теоретичних принципів позитивістської історіографії, основоположником якої був О. Конт. Методологічні положення О. Конта, викладені ним у "Курсі позитивної філософії", базувалися на необхідності зробити історію "позитивною наукою", яка заснована на точних і перевірених фактах.

Теоретико-методологічні концепції позитивізму було покладено в основу праць українських істориків М. Грушевського [1], Д. Дорошенка [2], І. Крип'якевича [3] та ін., які написали не тільки загальноісторичні праці, але й активно розробляли принципи та методи досліджень історії України.

З позицій позитивізму розглядали ідейно-політичний розвиток європейських країн після першої світової війни відомі чеські вчені і політичні діячі Т. Масарик [4] та Е. Бенеш [5]. І в методологічному, і в інформаційно-аналітичному плані праці Т. Масарика та Е. Бенеша розширили межі наших знань про соціально-політичні зміни в країнах Європи, недоліки і помилки ліберальної демократії, що привели до її краху.

Відкинувши заідеологізованість, автор при написанні дисертації керувався і основними епістемологічними та методичними принципами, виробленими у колективних монографіях радянської історіографії [6].

1. Прицак О. Історіософія Михайла Грушевського // Грушевський М. Історія України-Руси. В одинадцяти томах, дванадцяти книгах. Том I. – К., 1991. – С. XL–LXXIII.
2. Дорошенко Д. Угорська Україна. – Ужгород, 1992.
3. Крип'якевич І. Всесвітня історія. У трьох книгах. Книга 3. Найновіші часи. – К., 1995.
4. Masaryk T. Cesta demokracie. Sv. I. – Praha, 1934.
5. Beneš E. Problém malých národů po světové válce. – Praha, 1926. Його ж: Světova válka a naše revoluce. Sv. IV. – Praha, 1927. Його ж: Demokracie dnes a zítř. – Praha, 1947.
6. Освободительные движения народов Австрийской империи. Период утверждения капитализма. Отв. ред. В.И. Фрейдзон. – М., 1981; Социальная структура и политические движения в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. Межвоенный период. – М., 1986; Политические системы в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. 1917–1929 гг. – М., 1988.

Всі основні положення дисертації витримані в дусі нових концептуальних орієнтирів історичної науки, висунутих і відображених в роботах останніх років [1].

Джерельна база. В основі дисертаційного дослідження лежать різноманітні архівні та опубліковані джерела. Вони діляться на три основні групи: а) архівні матеріали; б) газети, журнали та інші періодичні видання; в) опубліковані документи.

З архівних матеріалів використано документи Центрального державного архіву Чеської республіки в Празі (Statni ustredni archiv v Praze) (SUA) та Державного архіву Закарпатської області (ДАЗО). Більшість архівних матеріалів уведена в науковий обіг уперше.

З Центрального державного архіву Чеської республіки опрацьовано документи фонду Президії Ради міністрів, 1918–1945 (Prezidium ministerské rady), зокрема одиниці зберігання (картони): 56 – Організація політичного управління Підкарпатської Русі, 1921–1938 (Organizace politické spravy Podkarpatské Rusi); 84 – Повідомлення про діяльність політичних партій на Підкарпатській Русі, 1922–1928 (Hlášení o činnosti politických stran na Podkarpatské Rusi); 92 – Справи політичних партій на Підкарпатській Русі. Автономний землеробський союз, 1921–1937 (Záležitosti politických stran na Podkarpatské Rusi. Zemědělský autonomní sojuz); 108 – Особисті документи д-ра Жатковича та інших віце-губернаторів на Підкарпатській Русі, 1919–1926 (Osobní spisy dr. Žatkoviče a ostatních viceguvernerů na Podkarpatské Rusi); 133 – Вибори до парламенту, губерніяльної ради та Національних зборів на Підкарпатській Русі, 1920–1938 (Volby do sněmu, guberniální rady a Národního shromážděny); 134 – Вибори до парламенту, губерніяльної ради та Національних зборів на Підкарпатській Русі, 1925 (Volby do sněmu, guberniální rady a Národního shromážděny); 135 – Вибори до парламенту, губерніяльної ради та Національних зборів на Підкарпатській Русі, 1924–1939 (Volby do sněmu, guberniální rady a Národního shromážděny). Використано також документи фонду Президії міністерства внутрішніх справ, 1919–1924 (Ministerstvo vnitra. Prezidium), зокрема, одиницю зберігання (картон) 198 – Підкарпатська Русь (Podkarpatska Rus).

1. Історична наука на порозі XXI століття: підсумки та перспективи. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (м. Харків, 15–17 листопада 1995 р.) – Харків, 1995.

У згаданих фондах містяться звіти галузевих міністерств про проведену ними роботу щодо організації відповідних відділів-рефератів при Цивільному управлінні Підкарпатської Русі на початку 1920-х рр., донесення краєвої адміністрації про діяльність політичних партій та громадських організацій на Закарпатті, багаточисельні листівки та передвиборчі плакати політичних партій.

Серед документальних матеріалів ДАЗО джерельною базою для написання роботи послужили матеріали таких фондів: ф. 12 – "Ужгородське жупанське управління, 1919–1926"; ф. 13 – "Мукачівське жупанське управління"; ф. 28 – "Реферат шкільництва Цивільного управління Підкарпатської Русі"; ф. 29 – "Президії Цивільного управління, 1919–1928"; ф. 46 – "Канцелярії губернатора Підкарпатської Русі"; ф. 63 – "Цивільного управління Підкарпатської Русі, 1919–1928"; ф. 72 – "Культосвітнього товариства "Просвіта"; ф. 670 – "Директоріума Підкарпатської Русі м. Ужгорода, 1919–1920"; ф. 1056 – "Братів М. та Ю. Бращайків"; ф. 1146 – Руської хліборобської (землеробської) партії".

Серед матеріалів згаданих фондів, поряд із характеристикою структур державної влади, є протоколи засідань Директорії, цікаві матеріали про діяльність Руської хліборобської (землеробської) партії та інших політичних партій, різних громадських організацій.

Важливе значення для дослідження визначених у дисертації завдань мають законодавчі акти Чехословацької республіки щодо Закарпаття, розпорядження уряду, вміщені в "Збірнику законів та розпоряджень Чехословацької республіки" за період з 1919 по 1928 рр. [1].

Цінним джерелом для роботи є статистичні збірники Чехословаччини [2]. В них містяться матеріали перепису населення статистичні дані про кількість відділень галузевих міністерств, окружних та нотарських урядів на Закарпатті, а також відомості про наслідки виборів.

1. Sbirka zákonů a nařízení státu Československého. Ročník 1919–1928. – Praha, 1919–1928.
2. Statistická příručka republiky Československé. II. Sestavil státní úřad statistický. – Praha, 1925; Statistická příručka republiky Československé. IV. Sestavil státní úřad statistický. – Praha, 1932.

Серед опублікованих джерел важливе значення мають матеріали, видані Цивільним управлінням в Ужгороді, зокрема, "Список населених пунктів та установ на Підкарпатській Русі" [1], "Вибори до Національних Зборів на Підкарпатській Русі в 1925 році" [2], "Канцелярський розпорядок при Цивільному управлінні Підкарпатської Русі" [3].

Підмогою в роботі над дисертацією послужили також опубліковані в радянський час збірники документів, в яких уміщено ряд документів про політичну ситуацію в краї, діяльність крайової комуністичної організації [4]. Більшість із них носить тенденційний характер, тому дисертант критично підходить до їх опрацювання.

Для вивчення питання діяльності політичних партій та громадських організацій особливе значення мають їх періодичні видання та друковані органи. Серед них газети "Правда", "Карпатська правда", "Вперед", "Русская земля", "Руська нива", "Карпато-русскій Вѣстникъ", "Календар "Правди", "Руский земледѣльський календаръ", "Календар товариства "Просвіта", "Карпатский край", "Podkarpatska Rus", "Kárpátaljai Magyar Gazda-Naptár". Зміст окремих статей дає можливість більш чітко виявити політичні позиції і напрямки діяльності політичних партій та громадських організацій.

На захист виносяться такі основні положення:

– значимість включення Закарпаття до складу демократичної Чехословаччини, в його подальшому господарському, політичному і культурному розвитку;

– складність процесу еволюції структури державного управління від монархічно-феодальної до республікансько-демократичної форми;

– аналіз феномену багатопартійної системи на Закарпатті та вплив на неї партійної структури і політичних інститутів загальнодержавного рівня;

1. Seznam obci a úřadů na Podkarpát. Rusi. Vydala Civilní správa Podkarpatské Rusi. – Užhorod, 1922.

2. Volby do Národního Shromáždění na Podkarpatské Rusi v roce 1925. Vydala Civilní správa Podkarpatské Rusi. – Užhorod, 1926.

3. Kancelářský pořádek pro Civilní správu Podk. Rusi. Vydáný výnosem viceguvernéra Podkarpatské Rusi ze dne 14. června 1926 č. 10474 pres. 26. – Užhorod, 1926.

4. Шляхом Жовтня. Боротьба трудящих Закарпаття за соціальне і національне визволення та воз'єднання з Радянською Україною. Збірник документів. Т. I. (1917–1923). – Ужгород, 1957; Т. II. (1924–1929). – Ужгород, 1961.

- функціонування інституту парламентської системи, парламентських виборів та механізму їх використання в процесі узгодження інтересів різних політичних і національних груп суспільства на Закарпатті;
- аналіз місця і ролі у суспільно-політичному розвитку Закарпаття багаточисельних громадських організацій та об'єднань.

Наукова новизна.

- Розглядається проблема на широкому фоні поступу європейської демократії в її протистоянні з авторитарними політичними течіями;
- По-новому аналізується процес формування політичних структур, напрямів, партій як процес спонтанний;
- З точки зору історизму й наукової об'єктивності висвітлюється формування структури державного управління в умовах заміни суспільного ладу;
- Досліджується весь комплекс позитивної ролі легіслативних, суспільних і політичних рухів, адміністративних і господарських реформ у тій їх частині, що визначала суспільно-політичну еволюцію закарпатської спільноти;
- Уперше в роботі зроблена спроба прослідкувати вплив нових суспільно-політичних процесів на формування національного самоусвідомлення русинів-українців Закарпаття.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що наукові результати даного дослідження можуть бути використані у навчальному процесі шкіл і вузів, зокрема, при вивченні курсів історії України та слов'янознавства, при підготовці студентських рефератів, курсових і дипломних робіт. Основні положення, теоретичні висновки можуть бути запозичені для створення узагальнюючих і спеціальних праць з новітньої історії країн Центральної Європи, з проблем розвитку політичних партій та громадських організацій.

Апробація роботи. Основні положення і висновки дисертації викладені у журнальних та газетних статтях, виступах автора на щорічних конференціях професорсько-викладацького складу УжДУ, а також на міжнародній науковій конференції, присвяченій пам'яті Августина Волошина (Ужгород, 1995 р.). Апробація роботи проводилася також на засіданні кафедри нової і новітньої історії та історіографії Ужгородського державного університету. Матеріали дисертації використано при написанні другого тому "Нарисів історії Закарпаття" (Ужгород, 1995).

СТРУКТУРА І ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Дисертація побудована на основі проблемно-хронологічного принципу і складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури.

У вступі обгрунтовано вибір теми дисертації, її актуальність та рівень історіографічної розробки, визначено хронологічні межі дослідження, сформульовано мету і завдання роботи, її теоретичну основу, окреслено використану джерельну базу, вказано на наукову новизну і практичне значення дисертації.

У першому розділі – "Формування структури державного управління та адміністративний поділ Закарпаття" – охарактеризовано процес організації Цивільного управління як владного органу Закарпаття, розглянуто принципи діяльності місцевої (жупної, окружної, міської, селищної та сільської) адміністрації, розкрито суть адміністративної реформи 1927 р., та її централізаторський характер.

Згідно положень Сен-Жерменського мирного договору (10 вересня 1919 р.) Закарпаття включається до складу Чехословаччини, що було оптимальним варіантом розв'язання його державно-правового визначення для того часу. ЧСР брала на себе зобов'язання надати краю автономію, створити місцеве самоуправління на чолі з губернатором і представницький орган – сейм.

Питання формування нового адміністративного апарату на Закарпатті постало ще до підписання Сен-Жерменського договору, але тоді, коли чехословацький уряд мав усі гарантії, як міжнародні, так і в самому краї, щодо приєднання цієї території до складу Чехословаччини. В липні 1919 р. в Празі відбулися наради між президентом республіки Т. Масариком, Міністром внутрішніх справ А. Швеглою та представником русинів Г. Жатковичем, на яких було обговорено основні положення щодо структури адміністративного управління майбутньої автономної території. Було домовлено, що цю функцію виконуватиме, призначена урядом, тимчасова п'ятичленна Директорія, яка мала стати допоміжним органом військового командування на чолі з французьким генералом Ен-ноком. У серпні 1919 р. чехословацький уряд призначив головою Директорії Г. Жатковича. Прагматик за своїм мисленням, Г. Жаткович сподівався, що Директорія функціонуватиме самостійно, а її члени здійснюватимуть свої повноваження без контролю празьких міністерств. Тому Г. Жаткович доклав чимало зусиль для вироблення основних положень, які мали регулювати діяльність Директорії саме в такому напрямку і в дусі статей Сен-Жерменського договору. Юридично ці положення були закріплені в "Генеральному Статуті про організацію

і адміністрацію Подкарпатської Русі". На основі рішення Ради міністрів (від 7.XI.1919 р.) 18 листопада 1919 р. "Генеральний Статут" було проголошено в Ужгороді.

Але в цей самий час на Підкарпатській Русі організацією цивільної справи займався, згідно з рішенням Міністра внутрішніх справ від 1.VIII. 1919 р., чеський адміністратор Я. Брейха. Під його керівництвом було сформовано колектив урядовців, названий Цивільним управлінням Підкарпатської Русі. При Цивільному управлінні було створено ряд рефератів, як сукупність відділень центральних міністерств: політичний, шкільний, охорони здоров'я, господарський, фінансовий, громадських робіт, соціального забезпечення, промисловості, торгівлі та дрібного підприємництва.

Змістом "Генерального Статуту" закарпатські політичні діячі залишилися вкрай незадоволеними, тому його було опротестовано від імені ЦРНР. Протириччя виникли також між адміністратором Я. Брейхою й Директорією, оскільки члени Директорії (Г. Жаткович, Ю. Брашайко, А. Волошин, Ю. Гаджега, О. Торонський, Є. Пуза) претендували на те, щоб вона з дорадчого органу стала органом керівним. Свої претензії Директорія виклала в спеціальній декларації на ім'я президента, проте її аргументи не були визнані. В знак протесту члени Директорії подали у відставку. Це був помилковий крок і його використала чехословацька влада й фактично ліквідувала Директорію. "Генеральний Статут" було замінено урядовим розпорядженням від 26.IV.1920 р., яке мало силу конституційного закону і, крім юридичного закріплення інституту Цивільного управління, визначало повноваження губернатора та віце-губернатора. Останньому безпосередньо підпорядковувалися всі реферати Цивільного управління, до того ж цю посаду міг займати тільки чеський урядовець. Де-юре, як губернатор, так і віце-губернатор, наділялись рівнозначними повноваженнями, але празький уряд зберіг за собою право третейського суду в разі виникнення між губернатором і віце-губернатором яких-небудь непорозумінь, що давало йому можливість політичних комбінацій, винесення рішення у власних інтересах. Тому урядове розпорядження від 26.IV.1920 р. про заміну "Генерального Статуту" стало початком кінця гарантій про автономію краю в складі Чехословаччини.

Положення Сен-Жерменського мирного договору, "Генерального Статуту" та Конституції ЧСР стосовно запровадження автономного устрою Закарпаття не були реалізовані і в результаті проведення адміністративної реформи 1927 року. Територія Закарпаття стала тільки

адміністративною одиницею – землею. Таким чином, посередництвом правових і нормативних актів різної юридичної сили було здійснено адміністративні заходи, що сприяли процесу інтеграції Закарпаття в політичну і державну систему Чехословацької республіки.

У другому розділі дисертації – "Створення і діяльність політичних партій на Закарпатті у 20-х роках" – розглядається діяльність політичних партій, як загальнодержавних, так і регіональних. Значна увага приділяється аналізу програмних принципів політичних партій та їх участі у парламентських виборах.

Характерною особливістю суспільно-політичного життя на Закарпатті в умовах демократично-правової Чехословацької держави була наявність багатопартійної системи, діяльність громадських об'єднань, культурно-освітніх товариств.

Певна частина політичних партій, які почали функціонувати на Закарпатті в 20-ті роки, була дочірними організаціями або філіалами чеських та словацьких, а частина діяла як організаційно-самостійні, регіональні. Для Закарпаття партійна сфера була найважливішим елементом на шляху до становлення громадянського суспільства.

Процес формування регіональних політичних партій на Закарпатті зумовився як деякими особливостями політичного життя в складі Австро-Угорщини, так і тими новими можливостями, які створювала Конституція Чехословацької республіки 1920 р. Позначилася на цьому процесі й наявність багатонаціонального складу населення та його слабка соціальна структурованість, і складність відносин, політичних та національних поглядів, які мали місце серед нечисленною й недостатньо розвиненою верстви інтелігенції. В результаті, диференціація населення Закарпаття на політичні партії пройшла багатьма змінами і поворотами, обумовленими, насамперед, соціальним складом населення та його етнічною ознакою.

Як для республіки цілому, так і для Закарпаття зокрема, характерні були тенденції безперервного руху в процесі виникнення, зближення, об'єднання, але і розпаду об'єднань політичних партій. Про зміни політичного барометру свідчили результати парламентських виборів.

Найсильнішою партією, як показують результати виборів, була аграрна партія. Це підкреслює ріст голосів, поданих за її депутатів на виборах, відповідно: в 1924 – 15058 (5,9%), 1925 – 34918 (14,2%), 1929 – 77419 (29,1%).

Причиною такого росту впливу аграрної партії були її майже монопольні позиції на селі. В ході аграрної реформи вона витворила тут свою

опору серед багатих і середніх селян, що одержали землю фактично з її рук. Значний вплив на селі вона здобула, особливо в роки стабільного розвитку, через товариства взаємодопомоги (кредитні установи), кооперативні організації, що допомагали селянам реалізовувати свою продукцію, забезпечували їм державну підтримку. Саме ці господарські організації взаємно переплітали інтереси селян усіх практично прошарків на селі.

Врахувала аграрна партія й соціально-культурні аспекти післявоєнної кризи, тому виступала за соціальні реформи, але без соціалізму, проголосила боротьбу проти монополістичного капіталу (промислового), в закордонній політиці висловила про принципи миру й неперушності Версальської системи.

Аграрна партія здобула також політичний капітал серед заможного селянства, добившись схвалення у 1926 р. високого імпортного мита на сільськогосподарську продукцію. Все це і пояснює її успіх на виборах 1929 р., в тому числі і на Закарпатті. Перемога на виборах аграрної партії була й наслідком адміністративної реформи, яку розробляв і здійснював практичні кроки щодо її реалізації коаліційний уряд на чолі з лідером аграрної партії А. Швєглою.

Після аграрної партії значним впливом серед населення Закарпаття користувався Автономний землеробський союз (АЗС). У 1924 р. на виборах партія здобула 8,4% голосів, а в 1929 р., виступивши спільно в "Руському блоці" (об'єднання чотирьох регіональних партій – Автономного землеробського союзу, Карпаторуської трудової партії, Руського народного об'єднання, Руської народної партії Пряшівщини) в коаліції з національно-демократичною партією К. Крамаржа, одержала уже 18,3% голосів.

Визначні симпатії здобула на Закарпатті й Чехословацька національно-демократична партія, число голосів якої зросло з 1,3% (1925) до 18,3% (1929). Це пояснюється тим, що у 1925 р. вона йшла на вибори самостійно, в 1929 р. вона ж блокується, або, вірніше, з нею блокуються партії "Руського блоку", серед яких значним впливом користувалася АЗС. Так що, по суті, перемогу Чехословацьким націонал-демократам допомогли здобути місцеві партії.

До урядового блоку належала і соціал-демократична партія. Її вплив на маси протягом 20-х років практично не змінився. За партію голосувало близько 8% виборців. Одна з причин цього непослідовна політика соціал-демократів і порівняно невелика кількість фабрично-заводських робітників, які складала ядро партії.

Складний шлях протягом 20-х років пройшла комуністична партія. Початок 20-х років був злетом авторитету комуністів. Популярними були їх соціальні і політичні вимоги. В 1924 році за крайову комуністичну організацію проголосувало 39,4% виборців. Це було великою політичною подією. Результати виборів дуже схвилювали урядові кола Чехословаччини. Але в другій половині 20-х років комуністична організація переживала значну кризу, її ряди роздиралися суперечностями в середині керівництва і в 1929 р. за комуністів уже проголосувало лише 15,2% виборців.

Це свідчить про те, що виборець навіть на Закарпатті, з його соціальними контрастами, починав критично ставитись до лозунгів КПЧ. Відсахнулась від них інтелігенція, середні прошарки, які не могли визнати заклики до ліквідації республіки. Ультрареволюційність керівництва К. Готвальда в умовах стабільності фактично працювала проти комуністів, що і привело до втрати ними більше половини електорату. Відкрита демонстрація орієнтації на Москву і погрози на адресу демократичної системи не додавала авторитету партії, чим вдало скористались як аграрії, так, особливо, чехословацькі соціал-демократи, до яких і повернулась та частина членської бази КПЧ, яку відштовхнув екстремізм групи К. Готвальда. Це ж явище в значній мірі вплинуло й на виборців Закарпаття, що відмовили в довірі КПЧ.

Друга ліва партія, що діяла в Закарпатті – Чехословацька партія національних соціалістів – також втратила половину своїх виборців. У 1924 р. вона зібрала близько 8% голосів, а в 1929 р. – лише 3,8%.

Вплив політичних партій національних меншин тримався на одному рівні. Угорська народна партія під час виборів збирала на Закарпатті протягом 20-х на рівні 11% голосів, а вплив двох єврейських партій під час виборів коливався в межах 5–8% голосів.

Слід відмітити високий процент (14,6) абсентеїзму (неучасті у виборах) населення Закарпаття у співвідношенні до загальнодержавної кількості, де цей процент нараховував (8,6). Це свідчило про досить низький рівень, в порівнянні з іншими регіонами республіки, політичної активності закарпатців. Разом з тим, участь населення Закарпаття в парламентських виборах сприяла виробленню здатності тої чи іншої партії вести конкурентну політичну боротьбу, набувати авторитет в умовах багатопартійності, а також сприяло формуванню парламентських традицій на цій території й було свідченням еволюції у формуванні політичних орієнтирів електорату.

У третьому розділі дисертації – "Громадські організації та їх роль у розвитку демократичних основ суспільного життя" – висвітлено діяль-

ність громадських об'єднань та організацій, вказано на причини їх створення, проаналізовано програмні принципи, охарактеризовано практичну діяльність протягом 1919–1929 рр.

Одним із проявів культурного відродження Підкарпатської Русі в рамках Чехословацької республіки 20–30-х років ХХ ст. стало виникнення й активна діяльність громадських організацій. Саме через них в краї проходило інституціональне оформлення інтересів, що виникали в суспільстві внаслідок демократичної революції й виражалися в ненасильницькій, культурній, цивілізованій формі в рамках Конституції та законів держави.

На Підкарпатській Русі громадські організації охоплювали значну частину населення й були одним з головних чинників громадянського життя. Дозвіл на їх діяльність давався Цивільним управлінням. Сюди надсилалися статuti, протоколи установчих зборів, склад керівництва, списки членів, місцезнаходження осередків тощо. Десяткам громадських об'єднань судилася різня доля: одні з них проіснували протягом усього міжвоєнного періоду, інші зникли, ледь встигнувши зареєструватися.

Процес створення громадських організацій розпочався наприкінці 1919 р., а вже на січень 1926 р. урядова статистика зареєструвала на Підкарпатській Русі 158 громадських організацій із найрізноманітнішими напрямками діяльності: культурно-освітніх, творчих, національних, господарських, професійних і т.д.

Серед громадських організацій, вплив яких невпинно зростав протягом 20-х рр., слід назвати товариство "Просвіта", створене в 1920 р. в Ужгороді. Воно об'єднувало не тільки українську частину інтелігенції, зокрема учительства, але й значні верстви селянства та лісових робітників Великоберезнянського, Свалявського, Перечинського та Хустського районів. Хоч ядро "Просвіти" складала місцева інтелігенція, величезний вплив на форми і методи її діяльності зробили емігранти з Галичини. Товариство мало свої первинні організації не лише в малих і великих селах, але і в окремих присілках. В культурному піднесенні населення Закарпаття, в зростанні його української самосвідомості в 20-х роках "Просвіти", безперечно, належала провідна роль.

Для підвищення результативності своєї праці просвітяни створювали "дочірні", паралельні організації, які зосереджували свою діяльність на вузкій проблемі чи охоплювали якусь групу людей (вікову, статеву, професійну тощо).

Велику увагу надавали керівники "Просвіти" роботі серед учительства, яке було впливовою силою в мовній та національній боротьбі й формувало свідомість молодого покоління. В 1923 р. було створено Педагогічне товариство Підкарпатської Русі, яке готувало підручники для шкіл, приймало активну участь у різноманітних акціях, організовуваних товариством "Просвіта" та іншими українськими організаціями, "Просвіта" контролювала й діяльність молодіжних спортивних організацій, зокрема таких, як, "Пласт", "Січ".

Другою громадсько-політичною організацією, яка користувалася значним впливом на Закарпатті, було Товариство ім. О. Духновича, створене в 1923 р. Воно об'єднувало інтелігенцію, службовців, частину селянства і робітників, що стояли на позиціях русофільства. Якщо в "Просвіті" ідейними керівниками були українці з Галичини, то в Товаристві ім. Духновича така роль належала емігрантам із Росії. Товариство ім. Духновича, так само як і "Просвіта", займалося активною культурно-освітньою діяльністю, але захоплення ідеями москвофільства, російської великодержавності ускладнювало суспільно-політичні процеси на Закарпатті. Все це негативно позначалося і на складній проблемі міжмовної боротьби.

Поза цим протистоянням були виключно тільки національні організації чехів, словаків, угорців, німців, євреїв, а також своєрідні клуби за інтересами на зразок гуртка есперантистів чи "Французького альянсу".

Громадсько-суспільні процеси на Закарпатті 20-х рр. цілком були надзвичайно складними й динамічними, що нерідко спонукало політичних лідерів до зміни орієнтирів, співпраці з учорашніми опонентами. Тим більше, що часто одні особи стояли біля керівництва й громадських організацій і політичних партій, в один клубок склалися питання національної самоідентифікації, мовної приналежності та боротьби за реальну автономію, остаточне розв'язання проблеми державно-правового визначення. Тому більшість громадських організацій, і в першу чергу "Просвіта" та товариство Духновича, хоч формально й відмежувалися від політичної боротьби, тим не менше були тісно зв'язані з політичними партіями. Якщо, наприклад, "Просвіта" тісно співпрацювала з Руською землеробською (хліборобською) та Християнською народною партіями, то товариство Духновича в своїй діяльності активно контактувало й співпрацювало з Автономним землеробським союзом: чимало членів АЗС були членами цього товариства, їх керівні органи

проводили спільні акції, велася фінансова співпраця. Тому, займаючись переважно культурною діяльністю, ці товариства надавали опосередковану чи безпосередню підтримку тим чи іншим політичним силам.

Дисертація завершується висновками, у яких підсумовано результати дослідження, зроблено певні узагальнення. Автор відзначає позитивну роль Чехословацької держави у суспільно-політичному розвитку Закарпаття. В умовах чехословацької демократії дістали майже рівні права всі національні, культурно-просвітницькі і, до певної міри, політичні напрями. Вказується на ряд упущень та недоліків пражського уряду у формуванні структури державного управління краю. Опір центральної влади був на користь тільки радикальним силам, а унітаризм не сприяв зміцненню держави.

Основний зміст дисертації відображений у таких публікаціях автора:

1. Про створення та діяльність товариства "Просвіта" на Закарпатті. // Актуальні питання історії Закарпаття (Збірник наукових студентських робіт. На допомогу студентам і учням шкіл). – Ужгород, 1992. – С. 21–26.

2. Українськомовна періодична преса на Закарпатті доби Чехословаччини (1919–1939) // Carpatika – Карпатика. Актуальні питання історії, історіографії і культури країн Центральної і Південно-Східної Європи. – Вип.2. – Ужгород, 1993. – С. 204–209.

3. Музей товариства "Просвіта" // Календар "Просвіти" на 1995 рік. – Ужгород, 1995. – С. 66–67.

4. До питання про становлення нової політичної системи на Закарпатті на початку 20-х років ХХ ст. (Формування землеробських партій) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія історія. – Випуск 1. – Ужгород, 1995. – С. 45–55.

5. Інтеграція Закарпаття в політичну і державну систему Чехословацької республіки // Нариси історії Закарпаття. – Т.П. (1918–1945). – Ужгород, 1995. – С.113–120.

6. Проблема Закарпаття в Чехословацькій конституції 1920 року // Нариси історії Закарпаття. – Т.П. (1918–1945). – Ужгород, 1995. – С.120–122.

7. Еволюція нової державної структури на Закарпатті // Нариси історії Закарпаття. – Т.П. (1918–1945). – Ужгород, 1995. – С.122–124.

8. Демократичні перетворення в політичній і соціальній сферах на Закарпатті в 1920 р. // Нариси історії Закарпаття. - Т. П. (1918-1945). - Ужгород, 1995. - С. 124-127.

9. Виникнення політичних партій. Головні напрямки їх діяльності // Нариси історії Закарпаття. - Т. П. (1918-1945). - Ужгород, 1995. - С. 127-137.

10. Періодична преса Закарпаття 20-30-х років // Нариси історії Закарпаття. - Т. П. (1918-1945). - Ужгород, 1995. - С. 402-413.

11. Діяльність громадських організацій // Нариси історії Закарпаття. - Т. П. / 1918-1945/. - Ужгород, 1995. - С. 413-429. (У співавторстві).

12. Podkarpatská Rus v Československu: formování systému státního zřízení (1919-1925) // Velké dějiny - malý národ. O dnešní České státnosti a o současném odkazu velkých dějin Zemi České Koruny a Československé republiky. - Havlíčkův Brod "Česky spisovatel", 1995. - S. 175-184.

Лихтей И.М. Закарпатье в составе Чехословакии: особенности общественно-политического развития (1919–1929). Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 – Всемирная история. Ужгородский государственный университет. Ужгород, 1997.

В диссертации исследуется проблема формирования и функционирования институтов политической власти в Закарпатье в 20-е годы ХХ в. в условиях многопартийности, политического плюрализма, развитой парламентской системы Чехословацкой республики. В основе работы лежит характеристика общественно-политической структуры Закарпатья, рассматривается практическая деятельность политических партий и общественных организаций.

Lychtei I.M. Transcarpathia in the structure of Czechoslovakia: peculiarities of social-political development (1919–1929). Scientific work for degree of assistant professor on historical sciences, speciality 07.00.02. – World History. Uzhhorod state University. Uzhhorod, 1997.

The given scientific work deals with the problem of the formation and functioning of political power institutions in Transcarpathia in multiparty, political freedom of views developed parliament system Czechoslovak republic during the period of 20 th years of the XX th century. The dissertation is based on the analyses of social-political structure of Transcarpathia, it concerns practical activities of political parties and public organisations.

Ключові слова: партії, громадські об'єднання, електорат.

AB 37.208